

۹۵۲۸۵

۱۴۰۵۹۴۶
۹۵،۶۲۷

نظریه انسجام و پیوستگی و کاربست آن در تحلیل متون (نزل حافظ و سعدی)

دکتر طاهره ایشانی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۵

سرشناسه	:	ایشانی، طاهره
عنوان و نام پدیدآور	:	نظریه انسجام و پیوستگی و کاربست آن در تحلیل متون (غزل حافظ و سعدی)/طاهره ایشانی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه خوارزمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	:	۱۷۶ ص.
شابک	:	۹۷۸۹۶۴۷۰۶۳۸۵
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	واژه‌نامه.
موضوع	:	حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ق -- نقد و تفسیر
موضوع	:	سعدی، مصلح‌بن عبدالله، - ۶۹۱ق -- نقد و تفسیر
موضوع	:	شعر فارسی -- مضمون‌های مشترک
موضوع	:	انسجام (زبان‌شناسی)
موضوع	:	شعر فارسی -- قرن ۸ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	:	شعر فارسی -- قرن ۷ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	:	ربان‌شناسی نقش‌گرا
موضوع	:	مذاهب
شناسه افزوده	:	تنگش، خوارزمی
رده بندی کنگره	:	۱۹۴ ۶۱۹/۴۰۳۱ PIR
رده بندی دیویی	:	۸۰۱/۸
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۱۲۷۱۷۷

شناسنامه کتاب

عنوان: نظریه انسجام و پیوستگی و کاربست آن در تحلیل متون (غزل حافظ و سعدی)

نویسنده: دکتر طاهره ایشانی

ویراستار ادبی: دکتر ناصرقلی سارلی

صفحه آرا: مهدی تقوی

طراح جلد: صادق عزیز خانی

ناشر: دانشگاه خوارزمی

نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۵

شماره: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۰۵۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۷۰۶-۳۸-۵

حق چاپ و نشر برای دانشگاه خوارزمی محفوظ است.

نشانی: خ دکتر مفتاح، شماره ۴۳، کدپستی: ۳۷۵۵۱-۳۱۹۷۹، تلفن مرکزپخش: ۸۸۳۱۱۸۶۶

وبگاه: pub@khu.ac.ir رایانامه:

www.khu.ac.ir

فهرست مطالب

۹ اشاره و سپاس نامه

فصل اول

۱۵ زبان شناسی و نام‌مند نقش‌گرا

۱۷ زبان شناسی و ادبیات

۱۹ تاریخچه مختصر زبان شناسی نوین

۲۲ زبان شناسی نظام مند نقش گرا

۲۴ ۱. متن

۲۶ ۲. بافت

۳۰ ۳. گذرایی در زبان شناسی نقش گرا

۳۲ ۴. بافتار

۳۳ ۵. انسجام

۳۴ ۶. پیوستگی

فصل دوم

۳۷ معرفی نظریه انسجام و پیوستگی

۳۹ انسجام

۴۰ عوامل انسجام

۴۲ ۱. انسجام دستوری

۴۴ ۲. انسجام واژگانی

۴۷	۳. گره و زنجیره
۴۷	هماهنگی انسجامی
۴۸	زنجیره‌های انسجامی
۵۰	فرضیه‌های هماهنگی انسجامی

فصل سوم

۵۳	تحلیل و بررسی انسجام و پیوستگی در غزلی از حافظ و سعدی
۵۵	جایگاه انسجام در سبک‌شناسی ایران
۵۸	غزل و سیر تحول آن در ارتباط با انسجام
۸۸	روش تحلیل انسجام و پیوستگی در متن
۹۰	تحلیل انسجام و پیوستگی در غزلی از حافظ
۱۱۱	تحلیل انسجام و پیوستگی در غزلی از سعدی
۱۲۵	بررسی و مقایسه انسجام و پیوستگی در غزل منتخب حافظ و سعدی

فصل چهارم

۱۲۲	خلاصه بحث و تحلیل
۱۳۳	فهرست منابع
۱۴۱	فهرست جداول
۱۴۳	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
۱۴۹	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۱۵۵	نمایه
۱۵۹	یادداشت

اشاره و سپاس‌نامه

کتاب حاضر، معرفی نظریه انسجام، پیوستگی و هماهنگی انسجامی بر اساس نظریه هیلیدی و حسن در سال ۱۹۸۵ است. هیلیدی و حسن در سال ۱۹۷۶ عوامل انسجام در زبان انگلیسی را معرفی کردند. در سال ۱۹۸۴ رقیه حسن در مقاله‌ای با عنوان «Coherence and Cohesive Harmony» نظریه قبلی خود و هیلیدی را بسط داد و تکمیل نمود. او در این اثر، مؤلفه مکملی با نام هماهنگی انسجامی (cohesive harmony) را برای یافتن و اثبات پیوستگی در متن ارائه کرد. یک سال بعد او و مایکل هیلیدی، اثر مشترک بعدی را - که در واقع مکمل اثر قبلی (1976) است - با عنوان "Language, context and text: aspects of language in a social-semantic perspective" منتشر کردند. از نظر رقیه حسن، انسجام برای دستیابی به پیوستگی متن، عاملی لازم است اما کافی نیست.^۱ بنابراین، صرف یافتن عوامل انسجام در یک متن، مبین انسجام آن متن نیست بلکه پس از یافتن این عوامل، باید ارتباط متقابل این عوامل با یکدیگر را بر این دستان نشان نقش‌گرا نشان داد. هر متنی اگر متن باشد، باید ویژگی اصلی انسجام را داشته باشد. در واقع، ابزار اصلی برای تشخیص متن از غیر متن - به ویژه متن نوشتاری - انسجام و داشتن هماهنگی انسجامی است.

این نظریه قابلیت استفاده در هر زبانی را دارد؛ هرچند که ممکن است الگوهای انسجامی زبان‌ها متفاوت باشد. آدیامی دارامولا^۲ در این مورد می‌نویسد: «این نظریه در زبان‌هایی چون چینی، هندی، مالزیایی، اندونزیایی، عربی و ... به کار بسته شده و یا در حال کار بست است».^۳ البته این نقل قول مربوط به سال ۱۹۹۰ است و قاعدتاً تاکنون این نظریه در زبان‌های دیگری علاوه بر زبان‌های یاد شده به کار رفته است. آدیامی خود نیز این نظریه را در زبان یوروباه^۴ به کار بسته است. لذا در این کتاب ضمن معرفی این نظریه، روش تحلیل انسجام و پیوستگی هر متن - در اینجا غزل حافظ و سعدی - نشان داده خواهد شد. شایان ذکر است اکثر پژوهش‌های مرتبط با این موضوع - بر اساس نظریه ۱۹۷۶ هیلیدی و حسن - انجام شده و پیوستگی متن بر پایه هماهنگی انسجامی مورد توجه محققان قرار نگرفته است. احتمالاً این

پژوهشگران از ادامه و تکمیل این نظریه توسط رقیه حسن در سال ۱۹۸۴ و همچنین هلیدی و حسن در سال ۱۹۸۵ بی اطلاع بوده‌اند. لذا ضروری دانستم ضمن معرفی، تبیین و توضیح این نظریه به صورت تکامل یافته؛ کاربرست آن را در تحلیل متون ادبی نشان دهم.

این کتاب در چهار فصل سامان یافته است:

فصل اول با عنوان «زبان‌شناسی نظام‌مند نقش‌گرا» به مباحثی همچون زبان‌شناسی و ادبیات، تاریخچه مختصر زبان‌شناسی نوین، زبان‌شناسی نظام‌مند نقش‌گرا و مطالب مرتبط با آن از جمله «متن، بافتار، فرانتش، مفهوم گذرایی در SFL، بافتار و ...» می‌پردازد.

فصل دوم به تفصیل نظریه انسجام و پیوستگی را معرفی می‌نماید. در این فصل عوامل انسجام دستوری و واژگانی شرح داده می‌شوند و سپس به مقولات مربوط به پیوستگی که شامل «گره و زنجیره، هماهنگی انجاسی، زنجیره‌های انسجامی، نمونه، تعامل، فرضیه‌های هماهنگی انسجامی و ...» است؛ پرداخته می‌شود.

فصل سوم که بخش کاربردی این نظریه است؛ با عنوان «تحلیل و بررسی انسجام و پیوستگی در غزل منتخب حافظ و سعدی» ابتدا جایگاه انسجام در مباحث ادبی ایران را شرح داده؛ سپس غزل و سیر تحول آن در ارتباط با انسجام، سپس در آن، ضمن بیان روش تحلیل متن بر اساس نظریه‌ی انسجام و هماهنگی، به تحلیل و بررسی انسجام و پیوستگی در غزل حافظ و سعدی می‌پردازد.

در **فصل پایانی** نیز بخش کوچکی با عنوان «خلاصه‌ی بحث» روش تحلیل هر نوع متنی را به اختصار ارائه می‌نماید.

شایان یادآوری است کتاب پیش‌رو، رساله‌ی تحصیلی دوره‌ی دکتری اینجانب در دانشگاه خوارزمی (تربیت معلم سابق) با عنوان «انسجام در غزل فارسی (با تأکید بر غزل حافظ و سعدی)» با راهنمایی جناب آقای دکتر تقی پورنامداریان و مشاوره جناب آقای

دکتر ناصرقلی سارلی و جناب آقای دکتر حبیب‌الله عباسی است که در ششمین جشنواره‌ی بین‌المللی فارابی در آبان ماه ۱۳۹۱ در رشته‌ی زبان و ادبیات برگزیده‌ی رتبه‌ی سوم بخش بزرگسال گردید. موضوع این رساله به پیشنهاد استاد فاضلم جناب آقای دکتر ناصرقلی سارلی و با حمایت‌های بی‌دریغ ایشان تصویب شد و با تشویق‌های ایشان بود که توانستم با بنیانگذار زبان‌شناسی نقش‌گرا، پروفسور مایکل هلیدی و همسر ایشان، پروفسور رقیه حسن، پردازنده نظریه انسجام و پیوستگی از طریق ایمیل آشنا شده؛ با دعوته‌نامه آنان به استرالیا سفر نمایم. بعد از سفر به استرالیا - طی دوره فرصت مطالعاتی - و بهره‌مندی از راهنمایی‌های مستقیم پروفسور رقیه حسن و مطالعه کتاب‌های مربوط به این نظریه ملاحظه نمودم پروفسور رقیه حسن این نظریه را به من داده و به نتایج جالبی دست یافته‌اند. بنابراین، تا حد زیادی روش کار تغییر داده شد.

لذا وظیفه خود می‌دانم قبل از درسخنی در این باب، به روح همه فرزندان و بزرگانی که در حوزه‌ی علم و ادب، تحمل زحمت نموده‌اند به ویژه شادروان دکتر جعفر شهیدی و دکتر علی‌محمد حق‌شناس که افتخار ساگرد شان را داشته‌ام، درود فرستم. همچنین قبل از ویرایش کتاب حاضر مطلع شدم پروفسور رقیه حسن بر اثر بیماری، دارفانی را وداع گفته‌اند. برای چنین انسان بزرگ و در عین حال بسیار فروتنی به امثال وی نادر هستند؛ آرزوی رحمت واسعه‌ی الهی می‌نمایم.

بیان سپاس فراوانم از استاد فرزانه جناب آقای دکتر تقی پورنامداری تنها قلمی و شفاهی تواند بود که ارادتی است قلبی. هر چند از پاسخ‌گویی به نیکی‌های بزرگواری‌های دیگر استادانم ناتوانم، فروتنانه از راهنمایی‌های دقیق و نکته‌سنجی‌های ارزشمند استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر ناصرقلی سارلی سپاسگزارم که جرأت گام‌نهادن در وادی زبان‌شناسی را در من به وجود آوردند و شوق نوشتن این رساله و البته کتاب را در نهاد من برانگیختند. نیز فضل و متانت استاد شریف و بزرگوارم جناب آقای دکتر حبیب‌الله عباسی را که مرهون محبت‌ها و دلگرمی‌هایش هستم سپاسگزارم.

بر خود فرض می‌دانم از دقت نظر و رهنمودهای راهگشای جناب آقای دکتر احمد

تعمیم‌داری و جناب آقای دکتر مجتبی منشی‌زاده که داوری رساله را به عهده داشتند؛ تشکر و قدردانی نمایم. همچنین سپاسگزاری می‌کنم از سرکار خانم دکتر حکیمه دبیران، که به خُلق نیکش شهره خُلق است. او که افتخار شاگردی ایشان را همواره داشته‌ام و زحمت داوری رساله را نیز بر عهده گرفتند. فراموش نمی‌کنم دقت‌نظرهای استاد مهربان و گرانقدر جناب آقای دکتر محمد شادروی‌منش در اصلاحات نهایی این رساله، و از دل و جان، او را سپاسگزارم. رجناب آقای دکتر غلامعلی فلاح که هم در دوره کارشناسی ارشد و هم پس از آن، هر روزه و هر لحظه نه تنها مشوق من، بلکه همه‌ی دانشجویان بوده‌اند؛ نهایت سپاسگزاری را دارم و بر این ایشان آرزومند تندرستی و شادکامی هستم.

خانواده‌ام به ویژه برادر بزرگوارم جناب آقای محمد ابراهیم ایشانی را که هر لحظه و هر جا حامی‌ام بوده و هست. رجبی‌بهم؛ به پاس مهر و حمایت بی‌دریغشان که به من هدیه داشتند، آن‌ها که همواره پشتیبان و ابرو من در زندگی هستند. از همسر بزرگوارم جناب آقای محمدرضا مرادیان که همواره مشفقانه در انجام پژوهش هستند و با همراهی‌شان شرایط مناسبی برای تدوین کتاب فراهم نمودند، بسیار سپاسگزارم.

به دور از انصاف است اگر که فراموش کنم نسبت ما و مهربانی‌های خالصانه پروفیسور هلیدی و به ویژه پروفیسور رقیه حسن را که مرا بدون هیچ شایستگی و البته بدون هیچ چشم‌داشتی به سرزمین خود دعوت نمودند و راهی نو فراموش‌نشدنم را قرار دادند. پاس می‌دارم خلوص و پاکی پروفیسور رقیه حسن را و قدر دائم لحظه‌خطایم را که برای آموختن به من هدیه کرد. هرگز از یاد نخواهم برد لحظات و جلساتی که وی صرف آموختن به من می‌نمود و گاه بیش از چهار یا پنج ساعت به درازا می‌کشید. البته این سفر پربار مقدر نمی‌شد اگر نبود حمایت‌های استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر ارسلان قربانی، قائم مقام محترم وزیر علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۸۸. هرگز محبت‌ها و تلاش‌هایش را فراموش نخواهم کرد. دعایم همواره همراهش باد.

در پایان چنان‌که عماد کاتب می‌نویسد: «چنان دیدم که هیچ کس کتابی نمی‌نویسد الا که چون روز دیگر در آن بنگرد، گوید: اگر فلان سخن چنان بودی بهتر گشتی، و اگر فلان

کلمه بر آن افزوده شدی نیک‌تر آمدی.» من نیز چنین می‌گویم و بر این باورم گرچه نگارش این کتاب به پایان رسیده؛ اما راه اصلاح و بازنگری آن همچنان باقی است. لذا آنچه سخن‌شناسان و اربابان فضل بر این پژوهش خرده می‌گیرند، به دیده منت می‌پذیرم و در چاپ‌های بعدی این کتاب لحاظ می‌نمایم.

و لله الحمد اولاً و آخراً